

A „BOT-CSINÁLTA DOCTOR“ MOLIÈRE- NÉL ÉS KAZINCZYNÁL.

E cím — mely talán többet mutat, mint a mennyit a tartalom ér, nagyobb érdeklődést gerjeszt, mint a mennyit kielégíteni tudna — rövid magyarázatot kíván. E kis értekezésben nem akarom a színmű eredetét kutatni, sem mint színművet méltatni; azt sem vizsgálom, mikép jött Kazinczy arra a gondolatra, hogy lefordítsa, csak azt igyekszem kimutatni, miben tér el Kazinczy az eredetitől s hogy ez eltérésnek van-e, s mi tekintetben van, jelentősége?

E mű fordításában Kazinczy a classicismus magaslátáról a mindennapi élethez, a nagy szellemek gondolataitól a mindennapi emberek érzése, gondolkozása, felelgetése, ravaszkodása módjához tér. És a mennyiben nem csak mindennapi emberekhez, hanem épen a néphez kellett e fordítmányában leszállania, a nép gondolkozása s beszédje módját fejeznie ki: e mű még nagyobb lépést jelent. Lássuk tehát, hogy az az egyén, ki a magyar nyelvnek classikai magasságra, szépségre emelésén fáradozik, ki a Hőgyészi Hőgyész Mátéknak s más ilyen „köztünk lett, köztünk nőtt“ embernek is nem valami nagy barátja képen tűnik fel, hogy tud a néppel együtt érezni, annak a hangján beszélni?

Erről a fordításáról azt mondja Kazinczy Dessewffyvel folytatott levelezése I. köt. 345. lapján: „Ez . . . a neologusok ellenségeivel teljesen megbékéltet, mert látni fogják, hogy mikor annak látom helyét, hogy úgy szóljak mint ők szeretik, ott én is tudok magyarul. (Tehát nem: „azon célból fordította, hogy . . . megmutassa, hogy . . . ő is tud magyarul“ [Kazinczy mint fordító. Halász Ignác. M. Nyelvőr XII.], hanem azért szól, azért fordított úgy, mert annak látta helyét.) Hogy miért itt látta helyét a magyarosan, népiesen szólásnak, arra

nem nehéz megfelelni. Más darabjaiban class. szerzőket utánoz, s gondolataikkal kifejezéseiket, sajátos szó-alakjaikat is igyekszik átvenni: itt a nép embereit látja szerepelni s ezek gondolatai s ér-
zései kifejezésére csak a nép szólás-módjait tarthatja alkalmasoknak. Ez az elv érvényesül az egész darabban. Ezért ad új neveket a szemé-
lyeknek s változtat beszédökön, ezért teszi át a darab színterét is magyar földre. Azt valósítja tehát meg határozottan, mit Döbrentei a Molière Fösvénye fordítása után tett jegyzéseiben feltételelesen mond: „A Fordítónak szabad lehet, az idegen szokásoknak a hazaiakra való
efféle változtatása, különben a Játék könnyen elvesztheti a maga bé-
hatását a Hallók többsége előtt, egyik mellék czél pedig az, hogy a főbb karakterek ilyen hozzájuk ragasztott holmikuél fogva is eleve-
nebben állíttassanak szem eleibe. Így szabad a változtatás a szemé-
lyek hazai elneveztetésében is, mikor a Vig Játék olly vétket s bo-
londságot korbácsol, mellynek példányaival mindenféle föld és Ország
szolgálhat a Költő ecsetje előtt való úlésre.“

Már a czímet is változtatja, nem a „kénytelenségből való orvos“-t használva, mint régi színlapokon láthatni (l. az „Erd. Muzeum“ könyvtara színlap-gyűjteményét. E szerint 1799. apr. 28-dikán Deb-
reczenben „A kéntelenségből való orvos“-t adják elő, — u. e czím alatt 1807. jan. 14. Kolozsvártt, valamint ez évi május 7-dikén Maros-Vásárhelyen; de „Szkanarella, vagy az erőltetett Doktor“ czímmel 1810. aug. 19. Kolozsvártt); hanem a „bot-csi-
nálta“ kifejezést, olyan összetételt, mint a népnél is meglevő ma-
dár-látta, ördög-mérte, isten-borotválta stb.

A személyek, mint említém, teljes átváltozáson mennek át. Sga-
narelle-ből, kiről az eredetiben csak annyi van mondva, hogy „a Mar-
tine férje“, Rigó Jónathán lett és kicsapott iskola-mester Dolhán. Ez
magyarázza meg azokat a nagyszámú latin szavakat, melyeket beszéd-
közben használ s azt a félig-meddig tudományos ismeretet, melyet
itt-ott kitüntet. De az alaptalanság, tájékozatlanság még többször ki-
tűnik beszédéből; hanem ügyessége gyakran kiségití. Martine, a fe-
lesége: Rébék asszonyná lett, szomszédjok Robert: Csonka Bandivá,
Géronte: Kutyescics Demeter berzenczei boltos göröggé, leánya Lucinde:
Katiczává, Léandre: Haricscsá, Valère: Miklós deákká, Lucas: Babos
Gyurkává, Jacqueline: Sára asszonyná, Thibaut és Perrin Sütő Mi-
hályvá és fiává.

Az I. felvonás 1. jelenete Rigó és felesége perlekedését mutatja. Rigó ennek folyama alatt több gúnyosan kedveskedő szót használ mint az eredeti alakja s a fenyegető kifejezéseket („je vous froterai les oreilles“, „je vous battraí“, „je vous rosserai“, „je vous étrillerai“) így adja magyarul: „bizony megtépászlak, bizony meglazsnakollak, bizony megmirmikéllek, bizony megkalafintázlak.“ Kicsapott iskola-mesterhez méltó dicsekedést mutat Rigó, midőn az asszonyok ellen „a halhatatlan emlékezetű Publius Ovidius Násó“-ra hivatkozik, hangját s különböző ügyességeit áradozva magasztalja. Az eredeti csak általánosságban mondja a minden dologhoz értést (hozzá szólani tudást), azután egy híres orvosnál hat évig szolgálat s végül a latin nyelv elemeinek könyv nélkül tudását.

A 2. jelenetben a viszátkodókat csilapító Csonka Bandi beszéde is átdolgozása az eredetinek, úgy, hogy az itt előforduló „d'accord“, „sans doute“, „forte bien“ kifejezések „Bízvást, kedves komámasszony, bízvást“, vagy „Igazság, az a ked tetszésétől függ“, vagy „Most tudom, eddig nem tudtam“ szólásokkal vannak pótolva. A jelenet végén az eredetiben is, a fordítás szerint is Ciceróból idéz, amott egy elferdített bölcs mondást, itt egy verset: „Férje tetszésétől függjön a feleség“ stb.

Az eredeti 3. jelenete Kazinczynál a 2. jel végéhez van toldva. A 4. jel. tehát itt 3-dik.

A 4-dik jelenet elején a „Nyikházi asszony“ emlegetése s ez a szóváltás a 15. lapon, toldott részlet, vagy inkább kicsérélt, a menyinyiben mindenik azon a helyen szól, mint az eredetiben; de nem azt mondja, a mit ott. Ott Valère hosszabban mondja el ott járások okát; de nem hivatkozik a hír szerint azon a vidéken lakó bölcs emberre, mint Babos. A 19. lapon a Rigó ruházatában csak a fekete szín szerepel, hogy így a fekete rigóval való szójáték lehető legyen; amott sárga és zöld van említve s ezért mondják a papagájok doktorának.

Az 5. jelenetben Rigót látjuk, a mint „egy tőkén ül az erdőben, iszik, énekel,“ — míg az eredetiben Sgan. dalolása elébb a szín megett hallik, ő maga azután jelenik meg. Kazinczy nem fordítja le az itt levő kis dalt, hanem egy kis lyrai ömlengés-formát mondhat Rigóval: „Az igaz ember ebből él! ebből él!“ stb., azután egy rövid dicsérő beszédet a borról, Csengeri-Kis uram után; végül pedig felköszöntőt e jeles férfiúra (l. al.)

Az őt kereső egyéneket nem sejtve a boros üveget ölelgeti s danol Sgan. az eredetiben a 6. jel. elején, míg itt az üvegnek mondott kedveskedő szavak helyett megint Csengeri-Kis uramhoz tér vissza, azt köszönti, annak „szép péntekszíniú ábrázat“-ját, meg „viczeispáni, ugorka-nagyságú orrát“ emlegeti s hangját utánozza. E közben pillantja meg az idegeneket. — A palaczkkal való játékot (itt butykos) a fordításban elhagyta K. A tudakozódásra mind a két helyen óvatosan felel: Igen és nem, a szerént, hogy mit akarnak vele; csakhogy a Rigó feleletéből más értelmet lehet kivenni, mint az eredetiből. A mi itt van mondva, megmaradhatott volna a fordításban is, s akkor ezt értettük volna rajta: ha fát akarnak kentek venni, akkor én vagyok a kit keresnek; de ha iskola-mester koromból akarnak valami hibát vetni a szememre, vagy törvény elé akarnak állítani, akkor nem én vagyok. Ezt nem fejezi ki a fordítás, mely a kicsapott iskola-mestert még a maga egyénisége tudatában is ingadozónak mutatja. — Mikor aztán megmondják, hogy „Mi tiszteletére kívánnánk lenni az úrnak: M.-nél egyszerűen azt feleli: ebben az esetben engem hínak Sganarelle-nek, de Kazinczynál már teljes önzérettel felel: „Tiszteljének hát; én az vagyok.“

A következőkben Rigó, karói ajánlgatása közben, hosszadalmasabban beszél, mint Sgan., erősebben dicséri ezek jó tulajdonságait s mikor megvallja, hogy ő valami jobbra született s másoknak dőlt fából dolgozásáról beszél: az eredetiben nem levő részleteket mond. A doktorságtól való húzódozása közben kissé túl megy a határon, mikor azt mondja, hogy „nem is leszek (doktor) soha, ha csak újra nem szül anyám, a mihez felette nagyon csekély reménységem van.“ Sgan. csak „diable emporte“-al fogadkozik, de Rigó már erélyesebben fejezi ki magát: „Szaggassanak el a millingós ördögök, ha Doktor vagyok.“ Elváltozik alább a „la peste m' étouffe!“ is s lesz belőle: „Dermedjek meg, ha az vagyok!“ A saját orvosi jeles tettei elbeszélésére az eredetiben „Tudieu!“ „Peste!“ „Diantra!“ — Kazinczynál: „Lássa a keresztyén ember!“ „Doktoroknak Doktorai!“ „S ejnye eb a gubám!“ felkiáltásokkal válaszol a bot-csinálta doktor. Mikor beleegyeznek az elmenetelbe, Sgan.-nek eszébe jut a doktoros öltözet, de Rigónak nem; valamint végül is csak az egyiknek adja oda az üveget s azt küldi előre, míg az eredetiben Lucasnak is ad parancsot, melyet Kazinczy, talán illetlennek tartván, kihagyott.

A II. felvonás két első jelenete össze van öntve, így tesz egy jelenést. Itt a Rigó dicsérete közben annyira nem követi Kaz. az eredetit, hogy ezt a szokásos kifejezést is: „nem méltó, hogy a saruit megoldja“, megcseréli s ezt mondja helyette: „Azok a czifra doktorok mind elbúhatnak előtte.“ Miklós erősebben, lelkesebben dicséri, mint az eredetiben, azt mondván: „Irtóztató derék ember! Hihetetlen dolgokat követ el, ha hozzá fog.“

Gérontenak „Est-elle en état maintenant . . .“ és Jacqueline-nek „Je le crois bien“ kezdetű beszéde kimarad; de utóbbi e beszédének vége, melyben Liandre-t említi, a gyógyszerek haszontalanságáról szóló legközelebbi nyilatkozatához van csatolva. A Sára asszony beszéde e jelenetben nem mindig követi az eredetit; de a jóakaratot helyesen tünteti fel. Hogy utolsó szólásában nem Pierre-t meg Thomas-t, hanem Dongó Pált meg Penye Pétert mond s a Messzelátót, Berekenyést, Kucsárdot, Véresoldalt is belehozza: olyan jelenség, a melyet már elől említettem.

A 3. jel. elején Kutyesics ügyesen, de nagyon is szertartásosan üdvözlí a doktort, míg az eredetiben Gér. az üdvözlés után („Monsieur, je suis ravi de vous voir chez moi“) csak ezt mondja: „et nous avons grand besoin de vous.“ Kaz.-nál Cicerora, M.-nél Hippocratesre hivatkozva téteti fel a doktor a kalapot, s ehez képest ott a Catilina összeesküvéséről szóló „tractatus“-t, itt — a fejezetre vonatkozó kérdésen kissé megzavarodva — a kalapokról szóló fejezetet nevezi meg forrásúl. Kaz.-nál megtartja a latin szók idézésében nyilvánuló tudóskodást, M.-nél, a fejezet megnevezésével, könnyen meg nem zavarható voltát mutatja ki. — Mikor aztán pálczával orvossá avatja Kutyesicset, egész nyugodt lélekkel mondja: „Imhol az úr is az. Én úgy adom a Doktori Gradust, a mint vettem?“ („Vous êtes médecin maintenant! je n'ai jamais en d'autres licences.“) Rigó aztán a Sgan. egyszerű bocsánat-kérése helyett hosszasan s a szokott tudákos színezetű beszéddel kezdi engesztelni a kereskedőt, kezdvén ilyenformán: „Uram Doktor Kutyesics Uram, nekem érdemes Collegám Galénusban!“ — Az eredetiben a beteg leány nevével nem csinál szójátékot a doktor, mint itt.

Géronte az eredetiben azt megnézni megy, hogy mit csinál a leá.ya; Kazinczynál a Rigó bolondságait megúnva távozik (Nem állhatom tovább, vagy igen bolond, vagy igen okos“) s a leánya meg-

nézését csak ürügyül használja. A gazdasszony (inkább dajka) ott újonnan jelenik meg a negyedik jelenethez, itt a 2. jelenésben eddig, úgy látszik néma személyképen szerepelt s csak most szólal meg.

Érdekes látni, hogy a Sgan. dévajkodását, legyeskedését hogy változtatja meg Kazinczy. Olyanformán tesz vele, mint Döbrentei (i. h.) szerint Molière Plautussal, azaz megtisztítja, vagyis érzékenyebb illem-érzetnek is elfogadhatóvá teszi. Ő már csak a színésznek adott utasításokban mond meg egyet-mást („Holmi szabadságokat vesz magának“ stb.), mit esetleg el is lehetett hagyni a szereplőnek, mert, úgy látszik, nem szerette a közönség elé vinni azokat a szavakat, miket itt Sgan. mond. Ezek helyett, az orvosok gondossága szerint, egészségéről tudakozódik, ha nem tisztán azzal az óhajtással is, hogy orvosi tudományát gyakorolja. A jelenetet is megrövidíti Kaz., s a szereplő személyek utolsó megszólalásával — melyet a következő jelenet végéről tett ide — enyhébben végzi be. Kihagyja a következő jelenetet is, melyben Sgan. buzgóságában nagyon is messze akar menni s ezért Lucas vele ismét vitába bocsátkozik.

A következő jelenetben Sgan.-nek a beteghez intézett kérdései nagyobb számmal vannak Kazinczynál mint az eredetiben. (Hasítja-e a gégejét, mikor szólni erőlködik? — Fáj-e a háta-gerince? — Talpa viszket-e estvéként? A feleletek némely olyan részletet is közölnek, mely az eredetiben szintén nincs meg.) — A némaság okára nézve Mol. Aristotelesre, Kaz. Plátóra hivatkozik. Mol.-nél azt mondja Sgan. az Aristoteles nagyságának magyarázásául, hogy egy fél-kar hosszúságával nagyobb volt nála; Rigó pedig a Plátóra való hivatkozást azzal fűszerezi, hogy „több két-háromszáz esztendejénél, hogy az örökkévalóságra általment.“ „Az influentiák exhalatioi által formáltatott vaporek“—ról szóló tárgyalása után mind a két helyen megkérdezi betegének atyjától, hogy ért-e latinul? Erre az eredeti egyszerűen „non“—nal felel; Kaz. azonban már hosszabb s viszonyaihoz alkalmazott feleletet adat Kutyescscesel, elmondván, hogy „Mikor én deák iskolába járhattam volna, még Macedoniában voltam“ stb. E kérdésre magára nézve kedvező feleletet nyervén Sgan. érthetetlen, részben egy latin nyelvtanból roszul idézett szók tömegét mondja el (Oeuvres complètes de Molière. Paris 1840. Firmin Didot frères.), míg Rigó — még a görög nyelvre nézve is megfaggatván a kereskedőt — Plátónak ismételt megemlékezésével, mint ennek a jelen esetre

vonatkozó nézetét, egy latin idézetet mond, mely azonban ezt a dolgot egyáltalában nem magyarázza. A gyors és hosszú idézeten való csudálkozásokat az eredetiben Jacqueline is, Lucas is kifejezik; K.-nál csak Babos mondja rá: „Eb a málya rigója, bizony jól felválták a nyelvét.“

A következő anatómiai magyarázatban Sgan. armyan, nasmus és cubile szókat használ, (melyek közül a két első szintén érthetetlen) elsőt a tüdő latin, másodikat az agyvelő görög, harmadikat a vér csatornájának zsidó neve képen; a magyar átdolgozásban a venter, pituita és beresith szókat találjuk.

A doktor biztatására, hogy jól figyeljen, Gér. az eredetiben csak „oui,“ vagy „je le suis“ szókkal felel, míg Kutya már kifejezőbben mondja: „Izzadok belé, édes úr; tessék folytatni.“

Rigó igyekszik valamennyire megmagyarázni a némaság okát, mikor azt mondja: „az említett . . . váporknak nagyon bizonyos genyecséget (genyedséget) szülő malignitások, melyek a nyelv gyökerét elülük, hogy az sem úgy nem foroghat, a mint kellene, sem azon articulatus hangoknak előadásokra, kiejtésekre . . . elegendő erejek nincs;“ de Sgan. ismét költött szókkal üti el a dolgot, épen ott, a hol magyarázni kellene.

Kutyésicsnak a maga tudatlanságát mentegető szavaira Sgan. csak annyit felel: Nem baj; önnek nem is kell olyan ügyes embernek lenni, mint mi vagyunk. Rigó azonban hosszabban beszél, latin idézetekkel ékesítve beszédét: „Ki is kívánná, hogy az úrnak, a ki a réfet forgatta, annyi esze legyen, mint a mi egyikünknek? . . . Minden ember nem lehet tudós ember, tanult ember, mint én vagyok.“ — A némaság ellen Sgan. borba mártott kenyéret ajánl, mert az meghozza a beszédet; ezt adják a papagájoknak is s ezek mindjárt beszélnek, ha esznek belőle. Rigó már hosszabban magyaráz s ad útastításokat a betegnek, csaknem minden rendelését azzal végezve: mindent a hogy magának tetszeni fog. Elmondja, hogy ő nem „ízetlen, bűdös s drága patikai szerek“-kel gyógyít s Doktor Szathmári Paksi Pál úrra, majd a papagájoknak boros kenyérral tartására, sok ország és város egyetemére hivatkozván, a bor dicséretén végzi beszédét. Ezután Sgan. röviden búcsúzik, ígérve, hogy estére még visszatér; de Rigó még azt is mondja, hogy más helyre is megy s a most rendelt orvosságból egy-két dózissal a beteg kedvéért való bevéését is megígéri.

A következő két jelenet ismét nem található Kaz.-nál. Az elsőben ismét orvosi szolgálatát ajánlgatja Sgan. Jacqelinének, a másodikban pedig a pénzt nem akarja elvenni Gér.-tól, de végre mégis elfogadja. Ez utóbbi jelenetből maradt meg a Kutyescics neve után tett megjegyzés első része: Neki pénzt nyújt. Vonogatja magát, de végre elveszi (t. i. Rigó), valamint a IV. jelenés elején levő rövid magánbeszéde Rigónak, mely mintegy az eredeti VIII. jelenete végén levő szavak kiegészítése, („a pénzt olvassa. Ez nem rossz; ezért nem vala kár Doktorra botoztatnom magamat. Az ollyas pénz nélkül is megesik az emberen.“)

Harics és Rigó következő beszélgetésében is van eltérés az eredetitől. Többször más szavakkal beszélnek, mint ott, vagy rövidítik s egyszerűsre módosítják a beszédet, mint Harics mikor szándékát előadja; szólnak hosszabban is, mint Rigó, mikor a pénzzel megengesztelve a háládatosságot is emlegeti s azt mondja: „a ki engem jól megken, bizonyos lehet felőle, hogy érte viszont én is megteszek mindent, a mi hatalmamban áll.“ Sőt Harics is hosszabban magyarázza a betegség okát mint Léandre. A Rigó „tanult tapasztalt orvos“ voltára való hivatkozás, a Solymosi görög megnevezése és leírása s a körülmények részletesebb elmondása nincs az eredetiben, mely csak azt mondja: „de az bizonyos, hogy a szerelem az igazi oka s Lucinde csak azért találta ki ezt a betegséget, hogy megszabadúljon egy olyan házasságtól, melyre erőszakolták.“ Az eredetiben még Sgan. is szól, míg itt csak „magát hajtogatva ígéri szolgálatját.“

III. felvonás 1. jel. Rigó: „Attól nem tarthat az Úr. Együgyűbb filkót nem lehet képzelni,“ s később: „Neki elég, hogy az Úron ez a tisztos köntös.“ Sgan. ilyenforma tartalmú beszédre, mint itt a Haricsé, csak annyit felel: sans doute. Rigó, vallomása elején, megemlékezvén a doktori cím nyeréséről, furesán teszi hozzá: „de meg ne verjen az úr!“ Bizalmasan elbeszéli aztán Haricsnak, mikép lett orvosá s e foglalkozásról való nézeteit. Előbbit rövidebben adja Kaz., de korábbi történeteiből is említ egyet-mást, tuksai rektorságát stb., mik természetesen csak a magyar szövegbe illenek. A világ szokásáról mondott elvei is („Jól fizetnek, s így én is nyerek, ők is nyerne. Ez a világ így megy; bolond a ki azt akarja, hogy minden ügy menjen, a hogy kellene“) csak Kazinczynál vannak meg. — A jelenet végén Sgan. ezt mondja: „Voilà des gens qui ont la mine de

me venir consulter,“ — Rigó ezt: „Ezek is belé untak, látom, az életbe; hát segítenem kell igyekezeteken.“

A 2. jelenésben Thibaut csak annyit mond: „je voudrions, monsieur, que vous nous baillissiez queue drôlerie pour le garir,“ — de Sütő M. már értelmére, tudományára, bölcsességére is hivatkozik. Ellenben Thibaut hosszasan beszél el felesége betegségét, a műszókat furcsán elforgatva, míg Sütő röviden említi vízi betegségét, hivatkozván Fercsel uram ő kegyelmére is. Az eredetiben Perrin beszél is, úgy adja Sganarelle-nek a két tallért. Kazinczynál a beszéde elmarad s a Rigóé közben van mondva: „Sütő Jankó kezébe nyom valami pénzt, melyet Rigó hirtelen zsebjébe ereszt.“ A „clairement“ helyett Kaz. a „kézzel tapogathatóképen“ kifejezést használja, mely a dolognak itt megfelel, a mennyiben a pénz átadását kell alatta érteni. Kaz. az orvos-szerű ajánlott sajtról is többet mond Rigóval, mint az eredetiben van, midőn azt mondja: „Az a tehén, a melynek tejéből ezt a sajtot csinálták, maga ette meg azt a patikai füvet, melyet a betegnek kellene megennie, ha az ember kínozni akarná.“ A gyöngyöt, aranyat aztán Mol. is említi. — A jelenet végén, a Sgan. útastítása után még Perrin hálálkodik röviden, mire Sgan. azt mondja: „Si elle meurt, ne manquez pas de la faire enterrer du mieux, que vous pourrez.“ Rigó azt teszi orvosi tanácsa után: „hanem ha eljött volna az órája, a mi ellen nincs orvosság“ — s itt félbeszakítja beszédét, mialatt (mint útastításul van adva) „a két ember megyen, Rigó visszakiáltja“ s így mondja aztán az eredetivel egyező tartalmu szavait.

Az eredetinek 3. jelenete Jacqueline, Sganarelle, Lucas, valamint a 4. jelenet Géronte, Lucas személyekkel, elmarad s e 3. jelenet Mol. szerint az 5-dik. A kihagyott jelenetek közül az előbbiben Sgan. beszél Jacqueline-el a maga módja szerint; most nem annyira legyeskedve, mint férjét csúfolva. Lucas ezt a háttérben állván, hallja s ezért megy az utolsó pillanathban kettőjük közé, ezért beszél a 4. jelenetben Géronte előtt olyan sértődött hangon Sganarelle-ről.

A 3. jelenés Kazinczynál a Rigó kérdésével kezdődik: „Mint érzi magát a Patiens?“ Az eredetiben pedig ezt a Gér.-nak adott felelete végén kérdezi. Kutyesics részletesebben adja a rosszullet jeleit (Szörnyű hőségben van, fejét fájtatja, szédeleg); Gér. egyszerűen azt mondja: egy kissé rosszabbul az ön gyógyszerere után. Gér. sza-

vait Kuty. nem mondja végig, hanem megszakítván, hozzá teszi: A lyányom még eddig nem élt semmi itallal. A Rigó felelete megint különbözik az eredetitől. Ott ezt mondja: Soha se búsúljon; olyan orvosszereim vannak, melyek mindennel daczolnak, s én várom a halál-küzdelmet. A magyarban pedig ezt: „S ki holt meg valaha a bortól? Azonban hadd haljon meg, ha kedve tartja; tesztek én arról is.“ — Rigónak Haricsra vonatkozó jelzése érthetőbb, világosabb; nem csak azt mondja, hogy „úgy tesz kezével, mintha azt mutatná hogy gyógyszerész,“ hanem hogy „úgy teszen a két kezével, mint a ki mozsárban tör valamit.“ A párbeszéd többi része, minden szagga-tottsága mellett is, érthetőbb K.-nál mint az eredetiben, melyben csak végül mondja ki Sgan., mit itt Kuty. már maga kitalál, Rigó csak kiegészít: „a lyányomnak erre az úrra — nagy szüksége lesz.“

A 4. jel. személyei egyeznek. Sára beszédében az eredeti nem szól a nagy hősegről. Rigó többet beszél, hosszasanbban útasítja Haricsot s a nyavalya symptomái felől Kutyescscesel, nem az álgyógy-szerészszel akar beszélni, mint az eredetiben. Következő beszéde, mely a Kutyescics figyelmét akarja Haricstól és Katiczáról elvonni, elég hű fordítása a Molière-nél található, annyira, hogy még az „opácus humoroknak incongruitások,“ a „naturele temperamentumok,“ a „pars brutalis“ és a „pars sensitiva“ is benne maradnak. Lucinde csak érzése meg nem változásáról szól; Katicza már bővít azzal: „melly szerelmemet az úr eránt eloltsa.“ — A Kutyescics felszólalásában a jegyzet: „meg akar szólalni“ stb. szintén toldás; de annyiban nem is helyes, mert az illető csakugyan meg is szólal. A beszédből különben csak az „ô admirable médecin!“ van fordítva, az is bővebben: „Óh nagy tudományú férjfi! óh csillaga a Doktoroknak!“ A következő harmadfél sor, melyben halóját fejezi ki Gér., nincs meg. Rigónak Kutyescicshez, s Katiczának Haricshoz intézett s itt következő szavai meg az eredetiben nincsenek meg. Ezek beszéde után Rigó, szokásához híven, ismét latin szavakkal fűszerezi az eredetivel egyező nyilatkozatát. (Ez nekem sokba került, sed tandem optatissimus respondet eventus.) A Katicza s atyja közt folyó párbeszéd rövidebb Kaz.-nál s a leányt kedvezőbb színben tünteti fel, mint az eredeti. Itt több határozottsággal, rövidebben beszél, ott több szelíd-séggel, inkább kérő hangon. (l. alább.) Az ő nyilatkozatai után még az atyja s végre Rigó szól. Előbbi csak a leánya némává tevését

kéri, mert az eredetiben e részlet előtt levő s leánya beszédére vonatkozó szavai — minthogy annak beszéde itt nem kíméletlen, erőszakos — itt nem állhatnak, — Rigó pedig az amott három ízben mondottakat adja elő egyszerre: „Az rajtam nem áll“ stb. A következő részlet: „Csöndesedjék az úr“ stb. Gérontehez intézett, de a Lucinde szava utáú mondott sorok fordításából állott elő egészen eddig: „Engedje az úr“ stb. A következő sorok, melyeket „fél hangon“ mond, Sgan.-nek e jelenetben utolsó hosszabb beszédéből vannak véve, de kissé rövidítve és változtatva is. Az utolsó pont: „Menjen segéd uram, lásson specificumhoz“ az eredetinek is utolsó pontja: „Au remède vite, au remède spécifique!“ Azok a részletek tehát, melyekben a szökést és egybekelést gyógyszerészi műszavakkal ajánlja az ál-segédnek, Kazinczynál nem találhatók.

Az 5. jelenésben Kutyesics és Rigó beszélnek. Első szóváltások, mely az emlegetett orvos-szerekre vonatkozik, nincs meg Kazinczynál. A párbeszéd különben további részleteiben is nem áll egyébből a magyar fordításban, mint három részbe foglalásából annak, mit Géronte az eredetiben nyolcz vagy kilencz ízben mond el. Kutyesics hosszabban beszél leánya viszonyáról s a maga intézkedéseiről. Rigó csak kétszer szól bele; utolsó szólása nagyon szabadon van adva az eredeti után.

6. jel. A Babos beszédében érdekesen van kifejezve az ellen-szeny, avval, a mivel bővit az eredetin, őt „drága úr“-nak nevezvén, „a ki a más feleségét szeretné ölelgetni, tapingatni, gyógyíthatni, ha más által nem látna a szitán.“ Az eredetiben még csak Géronte s aztán Lucas szólnak, különböző módon fenyegetvén a doktort, s azzal vége a jelenetnek. Itt Kuty. még megkérdezi Rigót, ki természetesen tagad; azután előhíja cselédeit s elrendeli a doktor felakasztását, jó jutalmat ígérve annak, a ki (az ő híre-tudta nélkül) elvégzi. Babos vállalkozik rá, egész örömmel mondván: „Az az én gondom. Doktor uram, készüljünk; megtanítom én az urat, mint kell tilalmasba járni. — Mint megbámúl majd a város, ha látni fogja, be szépen lóg a Doktor!“ Az eredetiben nincs meg a következő útasítás sem: Kutyesics el, Babos Rigót ölbe kapja s egy oldalszobába rekeszti.

A következő jelenet személyei egyeznek, csakhogy Rigó „belől-ről“ beszél, mi ott nincs megjegyezve; de úgy látszik, nem is szükség, hogy a másik szobából beszéljen. Martine kérdésére például

Lucas egyszerűen rámutat Sgan.-re: „Ehol van ni; majd nemsokára felakasztják.“ Babos már másképen felel: „Hol van? Az igen-igen jó helytt van s egy óra mulva még jobb helytt lesz. A talpa sem fogja érni a földet.“ Ügyesen és humorosan ad feleletet Rébéknek arra a kérdésére is: Hogy jobb helytt? Hiszen talán csak nem akasztják fel Kentek? ezt mondván: Azt épen nem mondhatnám; de felteszszük száradni, a szellőre — nagyon eláztatta magát.“ Azután magyarázza aztán meg, az eredetit kissé pótolva: „a gaz ember a mi urunk leányát elszökteté egy bitanggal.“ Rébék asszony a Rigó kamarája felé megy s áradozva szólítja meg férjét, mely áradozás helyett az eredetiben csak a „mon cher mari“ kifejezés van. Martine a következőkben is kevesebb érdeklődést mutat férje sorsa iránt mint Rébék, ki legalább több szóval kérdezősködik férjétől s úgy látszik, igaz érzéssel kiált fel: „Ah, te nem ily gyalázatos halált érdemletél“ — míg Martine csak a sok ember szeme láttára való felakasztást emlegeti. De az érzés, úgy látszik, nem volt igazi, mert nagyon hamar eltűnik s Rébék nem sokkal ezután olyanokat mond, milyenek a férje közeli s gyalázatos halálán aggódó asszony szájába egyáltalában nem illenek: „Rád meresztett szemmel kaplak meg, ha majd a nyakadra hurkolják a kötelet, ha rajtad majd egyet rugnak.“ Mart. csak azt mondja, hogy marad, hogy férjét erősítse a halálra, nem megy el, míg felakasztva nem látja. Sgan. csak egy Ah!-al felel, míg Rigó folytatja a gúnyos beszédet: „oh példája az asszonyi hűségnek! remekje, tűköre az asszonyi nemnek!“

A következő jelenetben Gér., Sgan. és ismét Géronte, Kaz.-nál Kutyesics, Rigó és Babos szólnak. Gér. a commissaire-ről, Kuty. embereiről beszél; a tartalom nagyjában egyezik. Érdekesen és Rigóhoz illően van fordítva Sgan. következő szólása. Az eredetiben azt kérdi, hogy nem lehetne-e a felakasztást egynehány bot-ütéssel megváltani, emitt azt mondja: „Inkább füstöltesse meg az úr az aldimat a hogy magának tetszik. Ez az akasztás illetlen Nemes emberhez, illetlen graduált Doktorhoz.“ Utána nem Kuty. beszél, mint az eredeti szerént kellene, hanem Babos, ki biztatja gazdáját, hogy el ne lágyíttassa magát, akasztassa fel Rigót, ki házán ilyen mocskot ejtett, „ha egyszer kimegyen a párája, vissza nem hozza senki.“

Az utolsó jelenetben nem sok eltérés van egyéb, mint hogy Rigó, mikor megtudja hogy nem akasztják fel, örömmel mondja,

a maga nevére is vonatkozáván: „Hahaha! A rigó elkerülé a horgot!”

Igy tér el a Kazinczy átdolgozása az eredetitől. Az eltérés, mint láttuk, nem csak a kifejezésekben nyilvánul, hanem a jellemekben is. Leginkább a Sganarelle jellemén tapasztalható változás. A favágóból kicsapott iskolamesterré teszi Kaz., s ez által természetesen másképp kell beszéltetnie. Érdekes változtatás ez annyiban, mert Rigó alakjában az u. n. peregrinusok faját látjuk megszemélyesítve s e kevésbé ismeretes fajból egy egyént látunk szerepelni a rá nézve egészen idegen színpadon.

Azonban Rigó ezek legnagyobb részétől különbözik. Ő már nem a sors csapása, az emberek rosszasága, vagy a saját betegesen élénk kedélye miatt lesz e százanandó emberek társává, hanem, mint a III. felvonás 1. jelenetében elmondja, jellemének gyengesége, erkölestelen élete miatt kénytelen odahagyni a tuksai rektorságot s abroncsot, szülő-karókat hasgatni, hogy magát és családját fentartsa. Ő tehát már rosszabb fajta peregrinus, kiben megvan az a hiba, az a gyengeség, a mi ezekben általában megvolt: a részegesség; de ez és több más hiba is, úgyszólván, öntudatos, sőt szándékos lévén nála: nem részvétet, hanem inkább ellenszenvet ébreszt bennünk maga iránt. Még növeli ezt feleségével való bánása s több rendbeli dicsekedése. Milyen büszke a torkára, meg arra, hogy tanuló korában egy szó hiba nélkül tudta a logikát, — a Keresztesi Ezékhiel s a Csengeri-Kiss uram ismeretségére, később orvosi tudományára stb. Érdekes azonban benne az, hogy sok latin idézetet mond, s ez idézetek teljeseek, érthetők. ha nem mindig helyesek — azaz a magok helyén levők — is; ellenben a Molière alakja vagy csak érthetetlen szóhalmazt mond, vagy csak olyan egyszerű dolgot (s azt is rosszul) mint egy latin grammatika egynéhány sora.

Rigó tehát, a mint látjuk, egyrészt magyar alakká, másrészt értelmesebb, vagy legalább több ismerettel bíró emberré lett, mint Sganarelle. A Sára asszonynyal folytatott beszédei nyomán még egy vonást kell jelleméhez tennünk: hogy szerényebb, illedelmesebb ennél.

Mint fentebb említém, találhatni különbséget a Lucinde és Katicza jelleme közt is. Ez a III. felvonás 4-dik (az eredetiben 6-dik) jelenetében tűnik ki. Itt Lucinde rövidebben, határozottabban, Katicza

gyöngédebben beszél, több szeretetet vegyítve a határozottsághoz. Amaz egész önrizzel felelgeti atyjának, hogy beszéde nem használ semmit, mert már el van határozva, hogy hiába minden erőfeszítése, zsarnokságának nem veti magát alá, hiába vesztegeti az időt, hogy inkább zárdába megy, mint olyan emberhez menjen nőül, a kit nem szeret stb. Hogy Katicza mikép beszél, annak megmutatására álljon itt ugyanez a beszéde, melyet atyjának haragos közbeszólása szakít meg a magyarban is több ízben. „Édes atyám, im vége bajomnak; szavamat szerencsésen visszanyertem. De egyedől azért nyertem vissza, hogy egész gyermeki tisztelettel kimondjam, hogy én a nékem reudelt férjhez menni soha nem fogok. Kérem, jó atyám, ne parancsoljon olyat, a mit teljesítenem nem lehet, s ne tagadja meg jobbjomat attól, a ki arra tökéletesen érdemes, s szívemet örökre birja. Érzem én, hogy engemet csak ő tehet boldoggá... Engedje mondanom, édes atyám, s ne vegye szavamat tiszteletlenségnek: engemet Haricstól semmi hatalom el nem szakaszt... Ne haraggal, édes atyám! szólnon szeretettel; én gyermeke vagyok... Nem makacsság, édes atyám, nem tiszteletlenség, hanem mély érzése annak, hogy én egy emberrel, a kinek unokája lehetnék, boldog soha nem leszek; Haricscsal, ha nem gazdag is, az leszek.“ Úgy gondolom, a különbséget hosszasan fejtegetnem egyáltalában nem szükséges. Ha a megszólítások nem mutatják is, mutatja a tiszteletet, szeretetet tanúsító, a rábeszélést lehetővé tevő nyilatkozat is, ha az eredeti rövid, nyers szólásaival összevetjük.

A vígjáték többi személye, jellemre nézve, nem ment át ilyen nagy változáson; de mindenik magyar, vagy legalább a nép előtt is ismeretes alakká lett, mint a dolhai görög Kutyesics Demeter. Mindenik magyarosan, sőt sokszor magyaros és népies humorral, elmésséggel beszél.

Ennek szemléltetésére bemutatok némely részletet e fordításból, arra törekedvén, hogy olyanokat válasszak, melyek a Kazinczy stíljának más-más tulajdonságát mutatják. Először is az I. felvonás I. jelenetét veszem fel, mely, mint tudjuk, a Rigó és a felesége perlekedését tünteti elő. Hogy a Kazinczy nyelvezetének tulajdonságai jobban kitűnjenek, az eredetin kívül a Kisfaludy-társaság fordítása szerint is közlöm az illető helyeket (Kazinczy F. magyarításának felhasználásával fordította Almási Tihamér. Molière vígjátékai VIII. k.)

Az eredeti után tehát első helyen a Kisfaludy-társaság, másodikon a Kazinczy fordítása áll. Különbözik a Kazinczyé könnyen kitűnik. Mert míg az előbbi nem tér el nagyon az eredetitől, addig ez úgy változtatja a szöveget, a hogy neki a jellemek s a helyzetek szempontjából jónak látszik. E jelenetben is sokat bővít, mert az eredetit alkalmasint rövidebbnek s hidegebbnek találja, mint sem egy feleségét és gyermekeit elhanyagoló, ellenben a maga torkáról annál inkább gondoskodó peregrinus-forma kicsapott tanítóhoz s annak a saját és gyermekei jogát védő s férje fitogtatott tudákosságát nagyon kevésre becsülő feleségéhez illő volna. S csakugyan úgy is van. A részeges, dologtalan s a mellett tekintélyeskedő Rigót jobban jellemzi a hevesebb, hosszadalmasabb szóváltás által Kaz., mint az eredeti Sganarelle-t. Így áll a dolog Rébék asszonyra nézve is. — Lássunk tehát néhány sort e jelenetből.

I. felvonás 1. jel.

Sgan. Non, je te dis, que n'en veux rien faire, et que c'est à moi de parler et d'être le maître.

Már én csak a mondó vagyok, hogy abból semmi se lesz s hogy itt enyém a szó, mert én vagyok a gazda a háznál.

(Kazinczy :) No's nem! Csak azért sem! Megmutatom, úgy lesz, a hogy én akarom.

Martine. Et je te dis, moi, que je veux que tu vives à ma fantaisie, et que je ne me suis point mariée avec toi pour souffrir tes fredaines.

Én pedig azt mondom neked, hogy úgy kell élned, a hogy én akarom; nem azért mentem hozzád, hogy békével tűrjem kicsapongásaidat.

Igen, a hogy ő akarja! No én is megmutatom, nem azért mentem hozzád, hogy minden áldott nap nyeljem ezt a te sok gorboságodat.

Sgan. Oh! la grande fatigue que d'avoir une femme! et qu'Aristote a bien raison quand il dit qu'une femme est pire qu'un démon.

Hajh, be nagy teher is az asszony! Aristotelesnek igaza volt, mikor azt mondta, hogy az asszony rosszabb az ördögnél.

Nyomorúságok nyomorúsága! Be igazán mondja a halhatatlan

emlékezetű Publius Násó, hogy a mérges asszony gonoszabb mint a lángoló gyehenna rőt sárkánya.

Martine. Voyez un peu l'habile homme, avec son benêt d'Aristote.

Nézze az ember ezt a tanúlt frátert az ő buta Aristotelesével.

Nézze az ember be nagy Tudós, hogy mindég a nyelvén az a számar Násó!

Sgan. Oui habile homme. Trouve-moi un faiseur de fagots qui sache comme moi raisonner des choses, qui ait servi six ans un fameux médecin, et qui ait su dans son jeune âge son rudiment par coeur.

Tanúlt bizony. Mert találj nekem olyan favágót, a ki úgy értsen mindenhez, mint én; ki hat évig szolgált legyen egy hírneves doktornál s ki fiatal korában könyv nélkül tudta a csíziót.

De tudósnaK ugyan tudós a talpán! Mert találj hát nékem itt, az egész környéken, Petribe, Mocson, Almáson, Pálfalván, Úrmezőn, Kecskéhaton . . . egy ilyen magamforma szegénylegény Nemes embert, a ki olyan peregve el tudja olvasni a currenst; a kinek torka úgy elbírja a CCCLIV-dik dicséretet; a ki míg a Collegiumba tanúlt, úgy tudta egyetlenegy szóhiba nélkül a Lógicát. De, hallod-e, nem hijába szolgáltam én egy olyan híres neves derék Tógatus körül, mint Keresztesi Ezékhiel uram volt a maga idejében; nem hijába ettem én a Doktor Csengeri-Kis kenyerét. Sok ragadt ott én reám, a mit más nagy halom pénzen kész volna megvásárlani, ha az ollyat pénzen adnák.

Martine. Peste du fou fieffé!

Mennykő üssön a bolondjába!

Vesszen meg a párája tudós embere!

Sgan. Peste de la carogne!

Mennykő üssön a vén szatyorjába!

Vesszen meg a párája nyelves asszonya!

A 2. jelenetben az eredeti is igen érdekes szerepet ad Csonka Bandiunak, ki szíves részvétéért, beavatkozásáért titlegeket s kigúnyoltatást szenvedvén, visszavonulni kénytelen. Mikor a perlekedő feleknél ezt a hangulatot veszi észre Csonka, hogy t. i. az egyiknek kedve van a verekedéshez, a másiknak meg a veretéshez s még az asszony is ellene fordul, a miért a becsületes ember tőle már meg

sem verheti kedve szerént a feleségét: némi gúnnyal kér bocsánatot az „idvességes igyekezet“-ben való gáncsoskodásért s ő is biztatni kezdi Rigót: „verje el ked, döngesse el ked, az eb a ránczát“ s szolgálatát, segítségét ígéri. De ezzel sem nyeri meg tetszésöket, ellenben mind a két féltől kikapja a részöt.

I. felv. 2. jel.

M. Robert. Holà! holà! holà! Fi! Qu'est ceci? Quelle infamie! Peste soit du coquin, de battre ainsi sa femme!

Hé szomszéd! Piha! Micsoda dolog ez? Mégis csak hallatlan ocsmánság így elverni a feleségét! Hogy a memykő üssön a garázda emberébe!

Csonka Bandi. Micsoda rettenetes állapot ez? A gyalázatos! Így elhóhírlani a feleségét!...

Martine. Voyez un peu cet impertinent, qui veut empêcher les maris de battre leurs femmes.

Nézze el az ember ezt a tolakodót, még mást akar meggátolni abban, hogy megverje a feleségét, ha kedve tartja.

Nézze el az ember, micsoda garázdaság ez! Miatta más becsületes ember azzal sem lesz szabad, hogy megverje a feleségét, ha kedve jön reá....

M. Rob. à Sgan. Compère, je vous demande pardon de tout mon coeur. Faites, rossez, battez comme il faut votre femme; je vous aiderai, si vous le voulez.

Teljes szívből megkövetem kedves komám uramat. Csak rajta, üsse, verje a feleségét isten igazában; ha kell, még én is segítek.

Követem Kedet szépen, hogy ezen idvességes igyekezetében megtaláljam gátolni. Fogjon Ked hozzá még egyszer, verje el Ked, döngesse el Ked az eb a ránczát. Ha kell én is segítek....

Sgan. Et vous êtes un impertinent de vous ingérer des affaires d'autrui. Apprenez que Cicéron dit qu'entre l'arbre et le doigt il ne faut point mettre l'écorce.

Maga szemtelen, hogy a más dolgába ártja magát. Tanúlja meg, hogy már Cicero is azt mondja: az üllő és az újjad közé ne dugd a kalapácsot.

S kednek nincs esze, hogy a más ember házi állapotjába ártja magát. Nem hallotta ked, mit mond a Római Ékesen-szóllás atyja, Marcus Tullius Cicero, eképen szóllván:

Férje tetszésétől függjön a feleség,
 Meri ő általa gyúl házához cseség,
 Úrnak ismerni azt önéki nyereség,
 Akár szép szó éri, akár rút vereség . . .

A 6. jel. az egész darabnak legtökéletesebb részlete. Rigó minden bajt, bánatot elfelejtve, pihenőt tart a favágásban s egynéhány korty borral szerez több erőt a munkára. Itt találják meg a Rébék-től útasításokkal kellően ellátott emberek, kiknek kérései és ütlegei elől nem tud kitérni s doktornak vallja magát. Rigó magánbeszéde az 5-dik jelenetben példánya lehet a csapongó jó kedvből származó s igazi népies humorral telt beszédnek. A bor dicséretére szolgáló s a Csengeri-Kis uram emlékére vonatkozó szavai oly ügyesen választottak, Rigó kedélye állapotát oly jól kifejezők, hogy tökéle- tebbet képzelni sem lehet. És ezek egészen eredetiek Kazinczynál, ezeket, mint meglátjuk, nem vette Molière-től.

A két küldött megérkezésekor a palaczkkal üzött s a nézők megnevettetésére való tréfás jelenetet elhagyja Kazinczy. Ő nem ját- szatja Rigót a butykossal, nem téteti vele egyik oldalról a másikra, mintha attól félne, hogy az előtte meghajló küldöttek felveszik, hanem elrejteti vele s a helyzet nevetséges volta helyett a jellemben igyek- szik kitüntetni a komikumot, mi itt karói hosszasabb dicséretésé- nek s a doktorságtól való hosszasabb vonakodásának magyarosabb s kedélyesebb kifejezésében nyilvánul. Lássunk e jelenetből is egyné- hány részletet s ezzel fejezzük be a Kazinczy fordítása jeles tulaj- donai kitüntetésére közlött mutatóványokat.

I. felv. 6. jel.

Sgan. (entrant sur le théâtre avec une bouteille à la main, sans apercevoir ni Valère ni Lucas.) La, la, la . . . Ma foi, c'est assez travaillé pour boire un coup. Prenons un peu d'haleine. (après avoir bu.) Voilà du bois qui est salé comme tous les diables. (Il chante.)

Qu'ils sont doux,
 Bouteille jolie,
 Qu'ils sont doux
 Vos petits glougloux!

Mais mon sort ferait bien des jaloux
 Sie vous étiez toujours remplie,
 Ah! bouteille, ma mie,
 Pourquoi vous videz-vous?

Allons, morbleu! il ne faut point engendrer de mélancolie.

Kezében üveggel a színre lép, a nélkül, hogy Valère-t s Lucas-t meglátná.) Hajaha! . . . Biz' isten eleget dolgoztam, hogy jussom legyen egyet hörpinteni. (Fújjuk ki magunkat! (Iszik.) Úgy megszomjúhoztam erre a faapritásra, mintha csak valami sósat ettem volna. (Dalol.)

Jaj be édes
 — Nincsen mása —
 Piczi szájad kotyogása.
 Be sok ember irígyelne,
 Hogy ha volnál mindig telve.
 Mért is ürülsz meg
 Drága kis üveg?

Teringettét! Fojtsuk bele a bánatot.

Kazinczynál 5-dik jel. Rigó Jónathán. (Egy tőkén ül az erdőben, iszik, énekel.) Az igaz ember ebből él! ebből él! ebből, ebből, ebből él! stb. (ismét iszik.) Igazán mondá Doktor Csengeri-Kis uram, hogy nincs nagyobb bolond, mint a ki bánatjába bolondul meg. Ihon ez la derék praeservativum a hypochondria ellen; elűz minden gondot, bánatot, szomorkodást, keserűséget; az ember lelkét felvidámítja; a testnek erőt ad; a legvalóbb pa-na-cé-a! Uram, Csengeri-Kis uram a másvilágon, Medicinális Excellentziád úri egésségéért! (iszik.) . . .

Sgan. (embrassant sa bouteille.) Ah! ma petite friponne! que je t'aime, mon petit bouchon! (Il chante. Apercevant Valère et Lucas qu'il examinent, il baisse la voix.)

Mais mon sort . . , ferait . . . bien des . . . jaloux,
 Si . . .

(voyant qu'on l'examine de plus près) Oue diable! à qui en veulent ces gens-lá?

(Az üveget keblére szorítja.) Jaj te kis hamis, ki sem mondhatom, hogy mennyire szeretlek! (Dalol. Megpillantva Valèret és Lucast, kik szemmel tartják, halkabban.)

Be sok ember irígyelne,
 Hogyha . . . .

(Látva hogy szemügyre veszik.) Mi az ördögöt keresnek ezek itt?

Rigó J. (meg nem sejtve őket.) Még egy-két kortyot a Csengeri-Kis Doctor úr egésségéért. Vir Excellentissime, Experientissime, Eruditissime, — (pantomímmal rá köszöni a butykost. Iszik.) Mikor ösztán elbiggyesztette a száját, azzal a szép péntekszínű ábrázattal,

s azzal a Vicze-Ispáni-ugorka nagyságú orral, már akkor ugyan-csak csinála am figurát. — Jo-na-thán! Jo-na-thán! (a Doctor rezgő hangjával. — Meglátja a két Idegent, s megszeppen.) Ezek, a mint látom, én felém tartanak. Vallyon mit keresnek itt? (Elrejti butykosát.)...

Valére. Nous ne voulons que lui faire toutes les civilités que nous pourrons.

A legjobbat a világon.

Miklós deák. Mi tiszteletére kívánnánk lenni az Úrnak.

Sgan. En ce cas, c'est moi qui se nomme Sganarelle.

Akkor hát én vagyok Sgan.

Tiszteljenek hát, én az vagyok...

Val. Monsieur, nous sommes ravis de vous voir. On nous a adressés a vous pour ce que nous cherchons; et nous venons implorer votre aide, dont nous avons besoin.

Örvendünk, hogy szerencsénk van úri személyét tisztelhetni. Minket az úrhoz útasítottak, s most segélyét jövünk kérni, melyre szükségünk van.

Édes úr, örvendünk szívesen, hogy szerencsénk van az úrnak úri személyét tisztelhetni. Az úrnak híre, neve, messze földre elhatott, hogy ne hatott volna tehát el a szomszédba is, Berzenczére? s mi is az úr jóvoltához kívántunk folyamodni.

Sgan. Si c'est quelque chose, messieurs, qui dépende de mon petit négoce, je suis tout prêt à vous rendre service.

Ha az olyas valami, uraim, a mihez értek, szívesen szolgállok az uraknak.

Tiszta szíveimből szolgállok, édes uraim, valami csekély személyemtől kitelhetik; parancsoljanak az uraim.

Val. Monsieur c'est trop de grâce que vous nous faites. Mais, monsieur, couvrez-vous, s'il vous plaît; le soleil pourrait vous incommoder.

Az úr igen kegyes hozzánk. Hanem, kérem, tegye fel a kalapját, a nap megárthatna az úrnak.

Uram, Rigó Jónathán uram, mi az Úrnak ezt a kész jóindulatját előre hálaadó szívvel vesszük. De tegye fel süvegét uram Rigó Jónathán uram, mi érdemetlenek vagyunk arra, hogy süvegeljen.

Lucas. Monsieur, boutez dessus.

Tegye fel hát.

(Babos Gyurka.) Tegye fel, édes úr! tegye fel! Mi szegény emberek vagyunk.

Sg an. (à part.) Voici des gens bien pleins de cérémonies.

(Félre.) Igen udvarias emberek. (Felt teszi kalapját.)

Hát tegyük fel mindnyájan. (magában.) Ezek gavalléros emberek.

V a l. Monsieur, il ne faut pas trouver étrange que nous venions à vous; les habiles gens sont toujours recherches, et nous sommes instruits de votre capacité.

Uram, ne csodálkozzék azon, hogy az úrhoz fordulunk; az ügyes embereket mindig fölkeresik s hozzánk is eljutott az úr híre-neve.

Uram, Rigó Jónathán uram, hallván az úr híret, nevét, mi is az úr szolgálatjával kívánnánk élni; kórjuk kötelesen, édes úr, ne tagadja meg tőlünk jóvoltát.

Sg an. Il est vrai, messieurs, que je suis le premier homme du monde à faire des fagots.

Már az igaz, uraim, hogy a faaprításban ritkítom páromat.

Tisztesség, becsület, édes uraim, azt tulajdon dícséretemre kénytelen is vagyok kimondani, nam propria laus sordet, hogy karócsinálásba, dongahasításba, ebnek hág elébe az egész tájon csak egyetlen egy is. Engemet ugyan valami jobbra teremtett az ég. Nos quoque florumus, sed flos fuit ille caducus!...

Sg an. Je n'y épargne aucune chose, et les fais d'une façon, qu'il n'y a rien à dire.

Nem nézem én, nehéz-e a munka? hanem aztán meg lehet azzal akárki is elégedve.

Nálam a becsület az első, ha szegény-legény Nemes-ember vagyok is; s nem akarnám, hogy valaki jó lélekkel azt mondhassa felőlem, hogy megcsaltam. Nem nézem én, nehéz-e a munka, s mindig ép fából dolgozom. Mások jobbadán dől fából dolgoznak, mert könnyebben jutnak hozzá. Non ex quolibet ligno fit Mercurius....

Ezekben tárgyalván Kazinczy e fordítmányát, még róla és népiességéről szólok röviden. Fel lehetett volna vennem még a „Kénytelen házasság“-ot is, melyben ugyanaz a népies humor található, mely ebben a darabban uralkodik; de több olyan meggondolni való is van benne, mi külön tárgyalását teszi szükségessé. Ezt tehát más alkalomra hagyván, most legközelebb megjelelt tárgyamra térek.

Kazinczy is, mint Molière olyan kornak voltak emberei, mely

a néppel nem sokat gondolt. Nem csak a népért nem tett vagy írt, hanem még hatást sem vett a néptől. Nem birt ismerettel arról a nagy értékű naiv művészetről, mely a népnél szólások vagy dalok, közmondás vagy táncz alakjában található. Nem tudták, hogy a nép e művészete visszahat a művelt irodalomra, annak frisseséget, életerőt ad. Műveikben nem is szerepel a nép embere, legfelebb mint nevetséges alak.

De Kazinczy ebben a dologban mégis többet tanúsít mint Molière. Ő már, minthogy népies irányú iskolában, a népet szolgáló, demokrata természetű egyénektől tanult s a nép fiai közt nevedett, ismeri a népet s szereti is. És ezt a szeretetet többször kimutatja. Erre nézve legyen elég csak „Erdélyi levelei“-re hivatkoznom, melyek ebben a tekintetben szép bizonyságokat szolgáltatnak.

Hogy általában a nemzetnek mily hű fiául tűnik fel, arra nézve tekintsük meg azokat a részleteket, melyekben a nemzet történelméről, vagy valamely kiváló emberről, vagy Erdélyről, annak dicsó őseikhez méltó fiairól s leányairól beszél. Vagy gondoljunk arra a rendkívül erős történelmi érzékre, melyet tanúsít, arra a nagy igyekezetre, melylyel történelmi nevű egyéneket megismerni, az érdemesekről életrajzot írni, történelmi helyeket költeménnyel vagy rövid tárgyalással megörökíteni sietett: s jellemének olyan vonása áll előttünk, melyet a németes arcú és ruhájú, sokszor idegenesen beszélő, de mindig magyarul érző Kazinczyban nem könnyen fedezne fel a felületes szemlélő; de a mely a nemzet avatottabb fiait még nagyobb tisztelőivé tette és teszi.

Mily magasztos érzelmektől megragadva mondja (Eredeti munkái II. köt. 256. l.) „De még hátra Vajda-Hunyad, hátra Fejérvár, és a helyek, hol a nemzet szentjei éltek, jártak s halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem kell sírköveiket, s azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem ereklyéjek illeteése által.“ És mily nagy kegyeletet tüntetnek fel e szavai (u. o. 365. l.): „Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, s így segítve láthatám! ezt kiáltám fel, visszatekintvén Nagy-Károly mellett az elhagyott halmok felé, s áldást könyörgék az annyi jó fiak, az annyi jó leányok szülőjére. Jó föld, tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, a hol emberek vagynak; nálad mint nálunk s nálunk mint nálad. De te nem romlál meg úgy mint mi, s színed

jobb. E vallással tértem onnan haza, s úgy hiszem, később vendégi igaznak fogják találni szavamat.“

De ő, mint említém, nem csak a nemzet fia, hanem a népé is. Nem csak a nemzetet szereti, hanem a népet is. Utazása közben örömmel kezd beszélgetést a nép fiaival s értelmes vóltokat, vagy „magyar szíves egyenesség“-öket nagy gyönyörűséggel látja. Különbnek tartja a Debreczen táján látható nádfedelű, föld- vagy vályogházat, mint a szászok cserépfedeles kőházait; mert azokban lelket lát, mit itt találnia nem adatott (u. o. 241—2. II.) Egész büszkeséggel mondja el azt a kis történetet, (u. o. 243. I.) mely szerint József császár Belgrádnál egy tüzes verekedés után vidám gyalog katonák csoportjára akadt, kik — sójok nem lévén — puskaporral hintették meg kenyereket és szalonnájokat, mit a császár szájok feketeiségéről vett észre, — s aztán hozzá teszi: „Az ily nép mégis csak más, mint a mely minden baja mellett óbégat.“ Azután így folytatja: „És osztán az a szíves beszédesség, az a meleg ömledezés az a jámbor pajzánság, az a szeretetreméltó vadság legényeinknél, mint öregeinknek tiszteletes komolysága. S hol az a tiszteletes magistratus, mely örömmel ne tekintse társának némelly Biharvármegyei magyar helység bíróját.“ Egy lappal elébb pedig érdekes párhuzamot állít fel a magyar és szász nép közt. „Ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, s egy jószívű, nyájas, beszédes, felmelegülhető: itt egy magába sugorodott, könnyen élést és jól élést szerető, s csak azt óhajtó. Mi volna a mi népünk, ha a régi idők neki a kimívelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a könnyen élő nép a ponthoz közelebb állhat, s mind az, a mit nekik irigyleni tudok, a kőház és cserépfedel!“ Elbeszéli azt is, hogy a szászok közt útaztában tejure lévén szükségök, egy cseppet sem kaptak, sőt többen még a kérdésre sem feleltek, pedig Kazinczy külseje, mint maga megjegyzi, nem gyaníttatá, hogy nem egy vérből származtak. A böszörményi, jászberényi ember, ha a kérést nem teljesíthette volna is, legalább beszélgetést kezdett volna, teszi utána.

Világos ezekből, hogy Kazinczy szereti a népet, s hogy az, a ki olyan büszkén vallja magát magyarnak, a ki annyira szívében hordja hazájának történelmét, az nemzetét, anyanyelvét nem hagyhatja el, mint Kazinczyt vádolták. Teljesen feloldhatni őt e vád alól,

mert hiszen hivatalos leveleiből kimutatható, hogy a német nyelvet csak műveltség emelése céljából kívánta, de hivatalos nyelvvül való behozatalának ellene volt.

A nép iránt való szeretet volt oka, hogy Kazinczy nem csak fordítja, hanem át is dolgozza a Molière darabját. Mert Molière nem állott közel a néphez, azzal egy testvérnek nem tekintette magát s így semmi sem ösztönözte arra, hogy, ha nem csak jó jellemvonásokból alkotja is össze népies alakjait, de a rosszak mellett legalább jobbakat is tüntessen fel. Így Sganarelle jelleme, mondhatni, csak hibákat, a társadalomra nézve káros vonásokat mutat, mint fentebbi jellemzésében láttuk. Kazinczy a jellemen alapjában nem változtathat, de mint láttuk, gyengíti rossz tulajdonait, nem teszi jó emberré, de inkább egész, épebb, mondhatni teljesebb emberré teszi, a nép kedélyes, humoros fiává, ki rossz tulajdonságait ezekkel enyhíti. Ez a népies kedélyesség kitűnik minden jelenetéből, akármelyiket idézzük vissza emlékezetünkbe. Vagy nézzük Thibaut-t és Perrin-t. Ezek már az eredetiben is igazi paraszt-emberek. De bennök némely hangváltozást kivéve, csak annyiban látjuk a nép embereit, hogy Thibaut, mikor felesége betegségét leírja, hypocrisie-t mond a hydroisie, conversions-t a convulsions helyett stb. s így, a tudományos műszók elferdítése által nevetséges lesz, a nélkül, hogy valamely népies sajátságot mutatna. Kazinczy Sütő Mihály és fia Jankó személyében állítja őket elénk. De az öreg Sütővel nem mondat orvosi műszavakat, hanem elmondhatja vele a betegség jeleit úgy, mint elmondaná egy egyszerű paraszt ember, ki ilyen nagy betegségben nem tud kihez fordulni, s a „fercesel“ gyógyszereinek hasznát nem látja. Egészen azzal a tisztesség-tudással beszél, a melylyel a nép el nem korcsosodott fia beszél ma is, ha valakitől valami szívességet kér, és a mivel már a francia paraszt — Molière-nél legalább — nem tud beszélni.

Igy lesznek magyarokká s népies alakokká a Kazinczynál szereplők. Valóban méltó, hogy az, a ki a nép emberséges, tisztesség-tudó beszédjét, vagy tréfás, kedélyes társalkodását hallani akarja, Kazinczy e fordítmányát teljes figyelemmel olvassa, annyival inkább, mert ez a beszéd-mód, valamint a nép jelleme is, változni kezd. Még megvan az öregek „tiszteletes komolysága,“ s evvel együtt még megvan azoknak a vonásoknak nagy része is, melyekért műveltjeink

a nép fiait szeretni tudták. De a legények „pajzánsága“ már — úgy gondolom, kimondhatni általánosságban is, nem csak egyes vidékekről — nem „jámbor,“ „vadsága“ egyáltalában nem „szeretetre méltó,“ és sem „szíves beszédesség,“ sem „meleg ömledezés“ nem található már náluk; de igen sok olyan rossz tulajdonság, mely a nép sorsán aggódó egyének lelkét szomorú sejtelmekkel tölti el. Ha a Kazinczy korában is ilyenek lettek volna, bizonyára nem lett volna olyan jó véleménynyel rólok s beszédöket nem örökitette volna meg e fordításában.

Dr. Imre Lajos.
